

PIOTR KOMINEK
UJK, Kielce

ROZWAŻANIA DOTYCZĄCE WYZNANIA WIARY W POLSKICH XVI-WIECZNYCH KATECHIZMACH KATOLICKICH

Główni myśliciele późnego średniowiecza często w swoich dociekaniach zajmowali się opisem rzeczywistości teologicznej i eklezjalnej. Poruszali problemy sumienia i moralności, zajmowali się kwestią poczucia winy i zależności od Boga, a także zagadnieniami życia wiecznego. Interesowało ich doświadczenie wiary. Wraz z kryzysem Kościoła i kontrreformacją, zainteresowano się sposobami przybliżenia społeczeństwu podstawowych dogmatów wiary, wszelkich kwestii religijnych, w tym poszczególnych artykułów wyznania wiary oraz ich dogłębnej interpretacji. Odchodzono od pobożności i rozumienia wiary w sposób magiczny oraz od rytualnych praktyk, starając się racjonalnie uzasadnić wiarę¹.

Liczne wydania katechizmów innowierczych skłoniły katolików do podjęcia podobnych działań, do walki w formie polemik i wykazywania błędów. Katechizmy innowiercze proponując całościową naukę zasad wiary i życia chrześcijańskiego, wyłożoną prosto i przystępnie, odpowiadały na istniejące w tej dziedzinie społeczne zapotrzebowanie².

Pierwszym katechizmem innowierczym, który ukazał się w Polsce w XVI wieku była praca Mikołaja Reja *Catechismus, to jest nauka bardzo pożyteczna każdemu wiernemu krześcijaninowi, jako się ma w zakonie Bożym a w wierze i dobrych uczynkach sprawować*, która została wydana w Krakowie w 1543 r. u Heleny Unglerowej³. Analiza dwunastu artykułów wiary zawarta jest w części drugiej *Catechismusa*. Praca Mikołaja Reja stanowi przede wszystkim wykład o usprawiedliwieniu człowieka, które następuje przed Bogiem przez jego wiarę⁴.

W Polsce cieszył się popularnością *Mały katechizm* Marcina Lutera, który był jedenaście razy tłumaczony w latach 1530-1593, podczas gdy *Duży katechizm* nie był tłumaczony w ogóle. Najbardziej znane były wydania przygotowane przez Liboriusza Szchadlika z 1530 r. i Hieronima Maleckiego z lat 1561 i 1593⁵.

¹ Problemy wiary i pobożności zbiorowej u schyłku średniowiecza i w epoce wczesno nowożytnej poruszają między innymi prace: S. Bylina, *Religijność późnego średniowiecza. Chrześcijaństwo a kultura tradycyjna w Europie środkowo-wschodniej w XIV-XV w.*, Warszawa 2009; J. Delumeau, *Reformy chrześcijaństwa w XVI-XVII w.*, Warszawa 1986, t.1-2; *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, red. M. Rechowicz, t. 2, Lublin 1975; H. Schilling, *Konfesyjonalizacja. Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej*, Poznań 2010, s. 64.

² Szesnastowieczne nowe wyznania wiary: luterzańskie wyznanie augsburskie z 1530 r., 39 artykułów wspólnoty anglikańskiej z 1563 r., wyznanie helweckie z 1566 r., oraz wyznanie reformowane z La Rochelle z 1571 r., spełniały funkcje doktrynalne dla nowych prądów religijnych i tworzących się kościołów.

³ Zob. pracę D. Kuźmina, *Biblia i katechizmy w XVI wieku*, w: *Książka ponad podziałami* pod red. A. Krawczyka, Lublin 2007, s. 146.

⁴ Zob. T. Maciuszko, *Mikołaj Rej. Zapomniany teolog ewangelicki z XVI wieku*, Warszawa 2002, s. 100.

⁵ D. Kuźmina, *Biblia...*, *op. cit.*, s. 146.

Katechizmy innowiercze zmuszały stronę katolicką do scalenia i sprecyzowania własnej doktryny oraz nauczania jej w taki sposób, aby trafiała do szerokich rzesz wiernych. Chcąc uchronić katolików przed wpływami prądów reformacyjnych płynących z zachodu, należało podjąć trud utrwalenia podstaw nauki i tradycji katolickiej.

Pierwsze oryginalne katechizmy powstały w połowie XVI w. Należy do nich zaliczyć *Confessio fidei* (1553 r.) Stanisława Hozjusza, *Scopus biblicus* (1553 r.) i *Apologia pro catholica fide* (1557 r.) Wojciecha Nowopolczyka oraz ks. Stanisława Orzechowskiego *Fidei catholicae confessio* (1561 r.). Dzieła te wydano w języku łacińskim, co ograniczało krąg odbiorców. Brakowało im całościowego i systematycznego wykładu prawd wiary oraz określenia zasad życia chrześcijańskiego, popularnego stylu, a także właściwej katechizmowi formy dialogowej. Te niedoskonałości zostały uzupełnione w wydanych w języku polskim katechizmach Benedykta Herbesta (1531-1598), Marcina Białobrzeskiego (1530-1586) i Hieronima Powodowskiego (1543-1613).

Benedykt Herbest był duchownym, jezuitą, teologiem, a także pedagogiem oraz polemistą religijnym. Podczas swojego życia działał głównie w Krakowie, a potem w Akademii Lubrańskiego w Poznaniu. Przebywał także w Rzymie, gdzie studiował teologię⁶. *Nauka prawego chrześcijanina* Benedykta Herbesta ukazała się w 1566 roku. Dzieło to zawiera przedmowę *De ecclesia catholica* i składa się z trzech części: *Credo*, *O nadziei i pacierzu* i *O miłości i przykazaniu Bożym*. Herbest zastosował schemat katechetyczny św. Tomasza z Akwinu, kierując się ideą pastoralną. Pomiął naukę o sakramentach i łasce, poświęcając jej osobną broszurę zatytułowaną *Odpowiedź na konfesję Husa*⁷. Jak zaznaczał autor, katechizm został napisany dla rozwiania wątpliwości w wierze, do czytania domowego w dni święte, do godnego przygotowania się do sakramentów oraz dla kapłanów, by lepiej głosili słowo Boże. Miał on formę literacką dialogu kapłana z mieszczaninem⁸. Szczególnie istotny wydaje się pierwszy rozdział tego katechizmu, dotyczący wyznania wiary. Tę część rozpoczynały dwie przedmowy. Pierwsza została zatytułowana *Przedmowa ku Wielmożnym y Szlachetnym Panom, Radzie i Rycerstwu Królestwa Polskiego*. Autor stwierdził, że wierni winni doświadczać Boga w swoich sercach, żyć w cichości i pobożności. Przypominał, że istnieje Trójca Święta. Świat stworzył Bóg, który ma moc na ziemi i na niebie, dał on moc Jezusowi Chrystusowi, który począł się za sprawą Ducha Świętego i jest drugim Adamem. Autor zaznaczał też, że istnieje tylko jedno Ciało Chrystusa i jeden Kościół, który stanowi opokę, będąc powszechnym i apostołskim⁹.

Druga przedmowa została zatytułowana *Do Panów mieszczan i do wszelkiego pospólstwa chrześcijańskiego napominanie*. Herbest wskazywał, że ludzie winni żyć w pobożności, ponieważ dzięki niej otrzymują łaskę Bożą. Muszą żyć także pełni wiary, bo jest ona obroną przeciwko szatanowi. Modlitwa zaś powinna być nie tylko pacierzem, ale także całym życiem. Należy wierzyć w Boga i pokładać w nim nadzieję¹⁰.

Katechizm ułożony w formie pytań i odpowiedzi ucznia i mistrza napisał także Marcin Białobrzeski – teolog, kaznodzieja, gruntownie wykształcony humanista, związany z Aka-

⁶ S. Rabiej, *Benedykt Herbest*, Encyklopedia katolicka, t.6, Lublin 1993, s. 741.

⁷ J. Z. Słowiński, *Katechizmy katolickie w języku polskim od XVI do XVIII wieku*, Lublin 2005, s. 8.

⁸ D. Kuźmina, *Katechizmy w Rzeczypospolitej XVI i początku XVII wieku*, Warszawa 2002, s. 33.

⁹ Benedykt Herbest, *Nauka prawego chrześcijanina*, Kraków 1566, druki ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej dostępne on-line, s. 1-57.

¹⁰ Ibidem, s. 67-92.

demią Krakowską. Wielki wpływ na jego postawę miały poglądy Erazma z Rotterdamu. Jego główne dzieła to: *Katechizm albo wizerunek prawej wiary chrześcijańskiej* (1567), *Orthodoxa confessio de uno Deo, quem Christiani catholici credunt*, *Postilla orthodox to jest wykład świętych ewangelii niedzielnych i świąt uroczystych na cały rok*¹¹.

Katechetyczne dzieło Białobrzeskiego, wydane w 1567 roku, zawierało rozważania na temat przykazań Bożych, *Składu Apostolskiego*, *Modlitwy Pańskiej*, *Pozdrowienia Anielskiego* i sakramentów świętych oraz wykład na temat Trójcy Świętej o charakterze polemicznym wobec tez teologicznych Marcina Lutera i Jana Kalwina. Na początku swojego katechizmu Białobrzeski przedstawiał podstawowe elementy wiary: istnienie Boga, stworzenie świata, Stary i Nowy Testament, a także genezę Kościoła¹².

Niemal identyczny układ treści, wraz z analizą podstawowych modlitw powtarzał, wydany w 1577 roku, katechizm Hieronima Powodowskiego, zatytułowany *Katechizm Kościoła powszechnego nauki do zbawienia potrzebniejsze*. Autor ten interesował się literaturą kościelną, pisząc prace z zakresu teologii duszpasterskiej i kaznodziejstwa. Wnikliwie badał Pismo Święte, opierając się na interpretacji Ojców Kościoła¹³.

Rozważania dotyczące *Składu Apostolskiego* w katechizmach Benedykta Herbesta, Marcina Białobrzeskiego i Hieronima Powodowskiego otwierał artykuł **Wierzę w Boga Ojca Wszchemogącego**. Formuła ta wskazywała na relację, jaka wytwarzała się między człowiekiem a Bogiem przez akt wiary. Benedykt Herbest podkreślał, że o Bogu wierni powinni mówić z bojaźnią. Każdy człowiek ma swoją funkcję w Kościele i musi wierzyć w Boga oraz pokładać w nim nadzieję. Jak zauważał, *mamy wierzyć, a nie dochodzić rozumem*. Jest jeden majestat Boży, jedna moc Boga Ojca, Chrystusa i Ducha Świętego¹⁴. Bóg istnieje ponad wszystkim, będąc naszym ukrytym, prawdziwym Ojcem. Jako Wszchemogący panuje nad wszystkimi rzeczami¹⁵. Chrystus został objawiony przez swoje wcielenie. Zdaniem Marcina Białobrzeskiego Bóg stworzył człowieka oraz wszelkie byty Swoim słowem. Jest On miłosierny i sprawiedliwy, przez Niego wszystko dzieje się na świecie¹⁶. Nie ogarnie Go jednak rozum ludzki. Hieronim Powodowski w swoich rozważaniach dotyczących tej frazy podnosił, że dzięki Bogu zostaliśmy dopuszczeni do uczestnictwa w chwale wiecznej¹⁷. Wszyscy trzej teologowie tę wstępną formułę uznawali za rodzaj swoistej deklaracji, która w sposób absolutny i definitywny łączyła wszechmogącego Stwórcę z człowiekiem. Ideę ojcostwa zaś odnosili nie tylko do relacji z Jezusem, ale szerzej do stworzenia i uporządkowania świata.

Kolejny artykuł wyznania wiary stanowił zwrot **Stworzyciela nieba i ziemi**. Stworzenie przypisano Bogu Ojcu, a niebo i ziemia tworzyły opozycyjny dwumian, mający wyrazić całość twórczej aktywności Boga. Herbest zauważał, że Bóg swoją wszechmocą stworzył

¹¹ M. Brzozowski, *Marcin Białobrzeski*, Encyklopedia katolicka, t.2, pod red. F. Gryglewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin 1985, s. 365.

¹² D. Kuźmina, *Katechizmy...*, op. cit., s. 37-43.

¹³ A. Glinka, *Hieronim Powodowski, teolog, polemista XVI wieku*, „Nasza Przeszość. Studia z dziejów Kościoła i kultury katolickiej w Polsce”, t.13, 1961, s. 78, 88.

¹⁴ B. Herbest, op. cit., s. 80-92.

¹⁵ Ibidem, s. 27-31.

¹⁶ M. Białobrzeski, *Katechizm albo wizerunek prawej wiary chrześcijańskiej*, Kraków 1567, druki ze zbiorów Polskiej Biblioteki Internetowej dostępne on-line, s. 173-177.

¹⁷ H. Powodowski, *Katechizm Kościoła powszechnego nauki do zbawienia potrzebniejsze*, Poznań 1977, druki ze zbiorów Biblioteki cyfrowej Polona dostępne on-line, s. 21.

świat. Najważniejsze w naszym życiu powinno być przede wszystkim Słowo Boże. Wskazywał, że Syn Boży odkupił ludzi w swoim człowieczeństwie. Podnosił także kwestię pomocy ubogim i potrzebującym oraz dóbr duchowych, które powinny być w życiu wiernych ważniejsze od doczesnych¹⁸. Zdaniem Marcina Białobrzeskiego, wszystko na ziemi żyje z dobroci Bożej, bowiem Bóg nie stworzył niczego złego. Do swojej pomocy Bóg posyła aniołów¹⁹. Według Powodowskiego, Bóg stworzył wszystko Swoim słowem z niczego²⁰.

W trzecim artykule wyznania wiary **I w Jezusa Chrystusa Syna jedynego Pana naszego** Benedykt Herbest przypominał, że Jezus jest drugą osobą Trójcy Świętej, który posiada atrybuty Ojca. Stał się człowiekiem, aby nas zbawić od grzechów. Jest królem i kapłanem, synem Boga i naszym Panem. Ofiarowując Bogu samego siebie wykupił ludzi z „niewoli szatańskiej”. Jego miłość jest wielka²¹. Jezus jest Synem Boga i naszym Panem. Jak zauważał Białobrzeski, kto nie pozna Jezusa Chrystusa, który jest królem wiecznym, nie pozna też Boga Ojca. Bóg bowiem „przez ręce Syna swego wykonał zbawienie ludzkie” i zjednoczył się z nami miłością²². Powodowski natomiast w swym katechizmie zauważył, że Jezus jest równy i podobny Bogu²³. W swych rozważaniach teologowie kładli nacisk na boskie pochodzenie Jezusa, wskazując, iż Ojciec jest nazywany Bogiem, a Syn – Panem.

Czwarty artykuł *Składu Apostolskiego* to fraza **Który się począł z Ducha Świętego, narodził się z Marii Dziewicy**. Jak zauważał Herbest, wierni winni pokładać wiarę w dziewicze narodzenie Chrystusa. Marcin Białobrzeski przypominał, że Jezus Chrystus stał się człowiekiem przez dobroć Boga Ojca, aby się spełniły pisma. Udowadniał, że nie da się rozdzielić boskości i człowieczeństwa Jezusa²⁴. Herbest wskazywał, iż człowieczeństwo Jezusa zostało „sprawione przed czasem”. Jezus zstąpił z nieba i jest w niebie. Cierpiąc „nie w bóŝtwie, ale w ciele”, dla człowieka stał się człowiekiem²⁵. Podkreślano zatem podwójne: boskie i ludzkie pochodzenie Jezusa, traktując Jego ludzkie narodzenie jako akt wcielenia.

Piąty artykuł brzmiał **Cierpiał pod Ponckim Pilatem, umarł i pogrzebion**. Herbest zauważał, że „za bardzo zabrnęliśmy w świat”, jesteśmy „uwikłani w marność”. Wierni zaś są zobowiązani dbać o sprawy duchowe. Przypominał, że Jezus nigdy nie miał grzechu. Aby wytrwać w wierze, wierni winni prosić Boga o odwagę i miłować Jego Syna, nie powinni przedkładać siebie nad Pana Boga.

Herbest omawiał w tym miejscu także kwestie dotyczące pogrzebów, zauważając, że chrześcijanie winni budować skromne groby. Stwierdził także, że w śmierci ludzie zasypiają w Bogu, po czym radują się z Chrystusem w niebie. Zwrócił uwagę, że w czasie pogrzebu winny być używane kapy i świece. Kapy przyodziewają zmarłego, świece zaś symbolizują światło Chrystusa. Po śmierci natomiast zawsze przychodzi czas żałoby, podczas której ludzie muszą głęboko wierzyć w Boga, modlić się za zmarłych i prosić o życie wieczne. Zmarły musi zostać pokropiony wodą święconą i okadzony kadzidłem. Przypominał także, że

¹⁸ B. Herbest, op. cit., s. 95-106.

¹⁹ M. Białobrzeski, op. cit., s. 179-185.

²⁰ H. Powodowski, op. cit., s. 21.

²¹ B. Herbest, op. cit., s. 109-114.

²² M. Białobrzeski, op. cit., s. 189-192.

²³ H. Powodowski, op. cit., s. 22-23.

²⁴ M. Białobrzeski op. cit., s. 195-203.

²⁵ B. Herbest, op. cit., s. 116-120.

do czyśćca idą ludzie niedoskonalci. Kto zaś umiera bez pokuty, idzie do piekła. Podnosił również kwestię jałmużny, która według niego wybawiała od grzechów i od śmierci²⁶. Marcin Białobrzescki przypominał, że Jezus Chrystus jest naszą prawdą i drogą. Bóg wydał go za nas i umarł za nasze grzechy, aby się spełniły pisma²⁷. Hieronim Powodowski podkreślał zaś znaczenie znaku krzyża. Jego zdaniem „znak krzyża jest pieczęcią chrześcijańską (...) zamyka on w sobie tajemnicę naszej wiary”²⁸. Analizując piąty artykuł autorzy katechizmów wskazywali na związek między cierpieniem, męczeństwem i śmiercią Jezusa, odnosząc je do sytuacji człowieka, który powinien zawsze pamiętać o śmierci.

Szósty artykuł to zwrot **Wstąpił do piekła, w trzeci dzień zmartwychwstał**, nawiązujący do zwycięstwa nad śmiercią. Zdaniem Benedykta Herbesta, Chrystus po swojej śmierci na krzyżu, „rozwiązał piekielne boleści” i zmartwychwstał. Zmartwychwstanie jest największym cudem w religii chrześcijańskiej²⁹. Marcin Białobrzescki tłumaczył, że zstąpiwszy do piekła, Jezus wybawił z niewoli piekielnej dusze „porwane przez szatana”. Piekło przedstawiał jako „ostatnią kaźń grzechu człowieczego”. Jezus zaś wszystkim obiecał królestwo niebieskie³⁰. Białobrzescki przypominał także, że Chrystus zstąpił do piekła dobrowolnie, „wywiódł przez to dusze od szatana”, po czym po trzech dniach zmartwychwstał dla naszego usprawiedliwienia, powstając z martwych swoją mocą³¹. Teologowie uznawali zatem, iż Jezus podzielił kondycję śmierci ludzkiej nie tylko przez akt umierania, ale i stan bycia umarłym, zejście do miejsca, gdzie przebywają zmarli, a następnie zwycięstwo nad śmiercią poprzez Zmartwychwstanie.

W siódmym artykule, **Wstąpił na niebiosa siedzi po prawicy Boga Ojca Wszechmogącego**, Herbest zwrócił uwagę, iż Chrystus czterdziestego dnia po zmartwychwstaniu wniebowstąpił, stając się równym Bogu Ojcu i zasiadł po prawej stronie Boga. Ma odtąd wielką moc na niebie i na ziemi, wytyczając ludziom drogę postępowania. Jest szczególnie z tymi, którzy za niego cierpią³². Analogicznie zwrot ten interpretował Powodowski³³. Wstąpienie i zasiadanie po prawicy Boga autorzy katechizmów odczytywali jako uwielbienie i wyniesienie Chrystusa, który stał się równy swojemu Ojcu, ale równocześnie nie zatracił swojego człowieczeństwa.

Ósmy artykuł *Sktadu Apostolskiego* brzmiał **Stamtąd przyjdzie sądzić żywych i umarłych**. Herbest przypominał w tym miejscu, że każdy stanie przed sądem Bożym po śmierci i na końcu świata. Wtedy Jezus osądzi wszystkich. Niewierni i niewdzięczni pójdą do piekła. Herbest podkreślał, że „jest głupcem ten, kto widzi tylko rzeczy doczesne”. Wierni powinni pamiętać o rzeczach ostatecznych, są bowiem dziedzicami królestwa niebieskiego i zmartwychwstaną jak Chrystus³⁴. Białobrzescki zauważał, że Jezus, gdy wniebowstąpił, zesłał wiernym Ducha Świętego, który nauczył wszystkich prawdy. Chrystus, zasiadłszy

²⁶ B. Herbest, op. cit., s. 122-156.

²⁷ M. Białobrzescki, op. cit., s. 204-209.

²⁸ H. Powodowski, op. cit., s. 24-26.

²⁹ B. Herbest, op. cit., s. 157-171.

³⁰ M. Białobrzescki, op. cit., s. 211-217.

³¹ M. Białobrzescki, op. cit., s. 218-219.

³² B. Herbest, op. cit., s. 172-181.

³³ H. Powodowski, op. cit., s. 27.

³⁴ B. Herbest, op. cit., s. 183-191.

po prawicy Boga, w niebie przygotował miejsce dla wszystkich, będąc sam pełen władzy i mocy Bożej³⁵. Powodowski podobnie przypominał, że Jezus „dnia sądnego przyjdzie z chwałą i majestatem”³⁶. Myślą przewodnią rozważań naszych teologów było wskazanie, iż formuła ta łączyła powrót Chrystusa w chwale z zapowiedzią sądu eschatologicznego, oddanego w jego ręce. Owo nadejście Chrystusa przenikało zatem trzy porządki czasowe: wpisywało się w przeszłość, odnosiło się do doczesności i zawierało eschatologiczną przyszłość, nieuchronną dla każdego człowieka.

W dziewiątym artykule **Wierzę w Ducha Świętego** Herbst podkreślił boskość Ducha Św. i Jego przynależność do Trójcy Św. Wskazywał, że Bóg obdarzył wiernych swojego Kościoła potrzebnymi i różnymi darami, dając zdrowie, bogactwo i rozum, a oni winni być mu za to wdzięczni, służyć mu oraz naśladować Go, pokładając w nim nadzieję. Bóg jest bowiem Panem światłości, bogobojności i dobroci. Pan Bóg umiłował wszystkich już przed stworzeniem świata. Jego miłość została wlana w nasze serca³⁷. Jezus jest ojcem miłosierdzia i pocieszenia. Herbst przypominał także rolę świętych w Kościele. Święci bowiem, przyczyniają się za nami u Boga. Bóg strzeże sprawiedliwych i „broni ich przez cnoty”. Zdaniem Białobrzeskiego wierni powinni wyznawać i chwalić każdą osobę Trójcy Świętej. Trzy osoby Boskie stanowią bowiem jedno. Duch Święty pochodząc od Ojca i Syna, ożywia oblicze ziemi i jest pocieszycielem ludzi³⁸.

W dziesiątym artykule **Święty Kościół powszechny, świętych obcowanie**, Herbst podniósł, że wierni są zobowiązani uczestniczyć w świętych tajemnicach, ze szczególnym uwzględnieniem Eucharystii, wyznawać Kościół i w nim umierać. Przypominał, że Jezus posłał swoich apostołów, a Kościół winien słuchać papieża. Bóg dał swoim wiernym Ducha mądrości, rozumu, umiejętności i bogobojności. Otrzymują oni od niego wiele darów. Nie mogą utracić mądrości. Herbst w tym miejscu stwierdzał także, że chrześcijanie muszą sobie nawzajem pomagać, a ich grzechy wywołują gniew Boga.

Herbst przy analizie tego artykułu wyznania wiary, opisał także rok liturgiczny. Przedstawił znaczenie rolat, Bożego Narodzenia, święcenia owsa w dzień św. Szczepana, święcenia wina w dzień św. Jana, uroczystości Matki Boskiej Gromnicznej, Wielkiego Postu i Wielkiego Tygodnia, Świąt Wielkanocnych, Krzyżowych Dni, Wniebowstąpienia, Zielonych Świątek, uroczystości Bożego Ciała. Wspominał także o uczynkach miłosiernych i doskonałości chrześcijańskiej, a także o znaczeniu wody święconej i świec podczas chrztu. Przypominał, że woda święcona przypomina nam chrzest święty. Świece zaś podczas chrztu przypominają światło Chrystusa. Wierni winni szanować stare zwyczaje Kościoła i często rozważać Mękę Pańską oraz przestrzegać świętych obrzędów, wierzyć sercem oraz dawać świadectwo wiary chrześcijańskiej.

Herbst wspominał także o znaczeniu modlitw w życiu człowieka. Przypominał, że modlitwy dzielą się na kościelne i osobiste. W swoich rozważaniach nad tym artykułem wiary wymieniał świętych: Franciszka, Jadwigę, Szymona, Katarzynę, Piotra, Małgorzatę, Walentego, Macieja i Wojciecha³⁹, sugerując, że należy ich naśladować w swoim życiu. Święci

³⁵ M. Białobrzeski, op. cit., s. 223-227.

³⁶ H. Powodowski, op. cit., s. 28.

³⁷ B. Herbst, op. cit., s. 194-219.

³⁸ M. Białobrzeski, op. cit., s. 239-253.

³⁹ B. Herbst op. cit., s. 223-343.

uczają nas bowiem sumiennego spełniania swoich obowiązków⁴⁰. Zwrot *świętych obcowanie* oznaczał wspólnotę ze świętymi w niebie, którzy byli pojmowani jako pośrednicy między ludźmi a Bogiem.

Białobrzesci, analizując ten artykuł wyznania wiary, przypominał, że Kościół działa udzielając sakramentów, natomiast swoją powagę zawdzięcza cudom. Kościół jest ponadto zbudowany na fundamencie nauki Chrystusa i jest jego ciałem⁴¹. Zdaniem tego autora wszyscy jesteśmy dziedzicami królestwa niebieskiego. Stanowimy jedno ciało, składające się z wielu członków⁴². Zdaniem Powodowskiego Kościół to zebranie ludzi w jedności wiary i miłości chrześcijańskiej⁴³.

W jedenastym artykule **W grzechów odpuszczenie, ciała zmartwychwstanie** Herbest odniósł się do sakramentów: chrztu świętego, bierzmowania, małżeństwa i ostatniego pomazania. Jeśli chodzi o chrzest, mężczyzna powinien stać po prawej stronie chrzczonego, kobieta po lewej. Kapłan czyni znak krzyża, odpędzając przy chrzcie szatana, po czym trzy razy polewa wodą święconą głowę dziecka. Wypowiada imię dziecka, a potem następuje wyznanie wiary, pomazanie olejem oraz nałożenie dziecku białej szaty. Odniesienie do chrztu wiązać należało z doniosłością tego sakramentu dla życia chrześcijańskiego. Chrzest bowiem stanowił fundament wszystkich sakramentów, przynosząc dar Ducha Świętego. Herbest w swoich rozważaniach omawiał także sakrament małżeństwa. Jego zdaniem, związek małżeński ma zmierzać do zrodzenia potomstwa. Dzieci mają być wychowywane ku chwale Boga. Podczas małżeństwa „małżonkowie mają sprawować się bogobojnie”. Mężowie mają miłować swoje żony, tak jak Chrystus swój Kościół. Małżeństwo zostaje zawarte przez wolę i trwa aż do śmierci. Katechizm Herbesta zawierał także uwagi na temat sakramentu bierzmowania. Zdaniem Herbesta, do tego sakramentu trzeba się właściwie przygotować. Biskup dotyka bierzmowanego krzyżmem i prosi Boga o dar Ducha Świętego. Herbest opisywał także „ostatnie pomazanie”. Traktował je jako podanie ostatniej światłości, przy akcie spowiedzi oraz pomazaniu świętym olejem oczu, nosa, warg i rąk⁴⁴. Odpuszczenie przy tym grzechów pojmował jako rdzeń dobrej nowiny Chrystusa. Marcin Białobrzesci, analizując tę frazę, stwierdzał, że tylko Jezus zmartwychwstał, abyśmy i my zmartwychwstali, ma on moc odpuszczania grzechów. Aby wyspowiadać grzechy, potrzebna jest najpierw prawdziwa pokuta oraz skrucha. Za grzechy musimy prawdziwie żałować. Modlitwa natomiast zgładza winy za nie⁴⁵.

Dwunasty artykuł to sformułowanie **Żywot wieczny. Amen.**⁴⁶ Białobrzesci podkreślał w tym miejscu, że Bóg obiecał swym wiernym żywot wieczny, gdzie czekała ich zapłata za ich całe życie. Wszyscy tam będą chwalić Boga, który będzie królował we wszystkim na wieki. Chrześcijanie winni umrzeć w wierze, aby osiągnąć zbawienie⁴⁷. Powodowski zaś

⁴⁰ M. Białobrzesci, op. cit., s.

⁴¹ Ibidem, s. 29.

⁴² Ibidem, s. 309-326.

⁴³ H. Powodowski, op. cit., s. 29

⁴⁴ B. Herbest, op. cit., s. 347-434.

⁴⁵ M. Białobrzesci, op. cit., s. 346-385.

⁴⁶ K. Mazurkiewicz, Benedykt Herbest. *Pedagog-organizator szkoły polskiej XVI wieku. Kaznodzieja-misjonarz doby reformacji*, Poznań 1925, s. 209-210.

⁴⁷ M. Białobrzesci, op. cit., s. 407-409.

w tym miejscu zawarł uwagi na temat czyśćca. Według niego znajdują się w nim dusze, które były na drodze zbawiennej, ale na świecie nie wypełniły pokuty za grzechy⁴⁸. Twierdził on, że po Sądzie Ostatecznym nie będzie już czyśćca. Zawiera zatem ideę nieprzemijalności. Wiara w zmartwychwstanie ciała była pojmowana jako odpowiednik zmartwychwstania Chrystusa.

W przedstawionych rozdziałach swoich katechizmów, dotyczących interpretacji artykułów wyznania wiary, Benedykt Herbest, Marcin Białobrzeski i Hieronim Powodowski tłumaczyli dwanaście artykułów *Składu Apostolskiego*, dodając odpowiednie napominania, zachęty, wskazówki moralne, co czynić, a czego unikać. Rozważania swoje koncentrowali wokół jedności, świętości, powszechności i apostołskości Kościoła katolickiego. Ich rozważania na temat Credo tłumaczą fundamentalne prawdy wiary.

Podobieństwa w zakresie wyjaśniania treści poszczególnych artykułów *Składu Apostolskiego* wskazują na konkretne motywy teologiczne, którymi się posługiwali autorzy katechizmów. Podkreślali, że każda formuła Credo ma swoje znaczenie, zawiera określony ładunek emocjonalny, odnoszący się do zasad wiary. Ich interpretacja o charakterze popularnym miała przygotować wiernych do katechezy i liturgii. Chodziło bowiem o to, aby symboliczna wartość artykułów nie stała się obca rozumieniu ich treści.

Dissertation on the Creed in Polish 16th-century Catholic Catechisms Summary

The dissertation raises the question of how particular articles of the Creed were presented in three Polish Catholic catechisms of the 16th century, written (and published) in Polish language by: Benedykt Herbest (1531-1598), Marcin Białobrzeski (1530-1586), and Hieronim Powodowski (1543-1613). The catechisms were created as a response to their Protestant equivalents, written by Martin Luther, Zacharias Ursinus, Caspar Olevianus, John Calvin, and Martin Bucer.

Analysis of differences and similarities in interpreting the meaning of the 12 articles of the Creed in the above-mentioned Polish Catholic catechisms shows that they have symbolic value, and that their meaning was differently interpreted by the Polish authors. In the catechisms written by Herbest, Białobrzeski and Powodowski, chapters relating to the Creed clearly and accessibly explained the truths of the Holy Scripture, facilitated understanding of the Bible and preparation for sacraments, showed how to build one's relationship with God, helped to resolve doubts, and brought order into one's faith. Doubtlessly, the catechisms became a valuable tool for clergy in their pastoral work and a support for priests administering sacraments. They also implemented the decisions of the Council of Trent concerning the main dogmas of Catholic faith.

Keywords: Church, Creed, catechism, theology, Reformation, Counter-Reformation

⁴⁸ H. Powodowski, op. cit., s. 37.